

תחליפי מזון רוחני

על הרומן אהבה זדה מאת אבי גיל

בספרו של א.ב. יהושע: המאהב¹⁰ (שראה אור בשנת 1974) טמון הגרעין שנבט וצמח בספרו של אבי גיל: אהבה זדה (בשנת 2018). יהושע כתב על ערבי אורח הארץ ועל ניסיונו להיטמע ולהתבולל בחברה היהודית, ואילו גיל כותב על מהגרי עבודה שלעולם לא ייטמעו בה והם גם אינם מנסים להתבולל. אך המשותפת לשניהם היא טכניקת החיקוי והתחליף. זהו כיוון פארוזי ואירוני שמוקצן אצל אבי גיל עד כדי גרוטסקה.

בספרו של יהושע, נעים, הנער הערבי, מתקבל לעבודה במוסך של אדם. אט אט הוא מחליף אותו. אדם כבר אינו עובד בעצמו אלא רק צופה בתלמידו-עוזרו. נעים מחליף במהלך הרומן גם את המאהב גבריאל שנעלם. הוא עצמו הופך מאהב לדאפי, בתו של אדם. ובתיווכו של אדם הוא עובר לגור אצל ודוצ'ה סבתו של גבריאל, שנהנית מחברתו, מלבישה אותו בבגדי נכדה, גבריאל, וגם טועה לפעמים לחשוב שזה הוא עצמו.

הנקודה האירונית היא שנעים מדקלם את ביאליק. להחליף את היהודים בעבודות שחורות זה מה שקורה במציאות, אבל שערבי יחליף את היהודים גם בתרבות שלהם, זה כבר מגוחך. תרבות היא חלק מהזי.אן.איי. הנפשי של אדם ושל עם, וכך נוצר מצב פארוזי: כשם שאדם משלם בעד השירותים שייעשו במקומו, הוא משתמש בשירותי אדם זר כתחליף תרבותי. כמו שניסחה זאת דאפי: "ושם [בבית הספר] לימדו אותו ביאליק וטשרניחובסקי וכל השעמום שלנו, מפליא מאוד, חזירות לחייב גם אותם בזה, שילמדו את השעמום שלהם" (עמ' 210). או אדם אביה שנכנע לאט לאט לנעים כתחליף התרבותי שלו: "בשביל מה לו ביאליק? מה יעשה איתו? אוי, אנחנו משגעים לגמרי את הערבים שלנו... אבל אם הוא כבר קורא שיקרא לי קצת... העיניים מתעייפות" (עמ' 250). באופן דומה מפתח אבי גיל את הרעיון שהעובדים הזרים, המשמשים לחברה המקומית הישראלית תחליפים כנותני שירותים תמורת כסף כך הם משמשים לה כתחליפי מזון רוחני.

¹⁰ א.ב. יהושע: המאהב. הוצ' שוקן תל אביב וירושלים. מהדורה עשירית. 1979. 435 עמ'.

ל

שער הספר אהבה זרה. עיצוב ג'ורג' בן-חיים

שלו את האוכל בשיני הזקן התותבות, ואז להגישו לפיו. השירותים הפיזיים נושאים אופי פארודי ואף גרוטסקי, אבל השיא הוא שסגן ראש העיר מציע לתושבי השכונה המזדקנת בתחנה המרכזית הישנה, שהעובדים הזרים יחליפו את בניהם במניין בבית הכנסת. הבנים עזבו את השכונה, ולא מעט בשל העובדה שהתמלאה עובדים זרים, והנה - מניין שהיה אמור להיות מורכב מיהודים גם הוא זוכה לתחליפים. בגולה התקבצו תמיד עשר משפחות לפחות בעיירה אחת כדי לקיים מניין, והנה בארץ היהודים המושג התרוקן מתוכנו כשהעובד הזר יכול להחליף יהודי גם בתפילה. הבסיס הרוחני והחי הופך לקליפת קיום מצווה ריקה מתוכן. עצם המחשבה על כך היא פארודית והיא מציגה את החברה הישראלית באור מגוחך. לא זו אף זו, סגן ראש העיר מגזים ומקצין כשהוא דואג להקים "קורס הכנה למניין" ואז גם מצלמים סרט על ההכנות למניין, היינו - כולם שחקנים וכל העולם במה.

אצל יהושע זה מתחיל כאמור באופן אותנטי כאשר לימודי ספרות עברית משובצים בתוכנית הלימודים במגזר הערבי: "בשיעורים לעברית אפילו הייתי חושב בעברית. גם ידעתי בעל פה אולי עשרה שירים של ביאליק כך סתם בלי שביקשו ממני אפילו" (עמ' 154) אומר נעים ובהמשך: "פעם באה לבית הספר שלנו קבוצה של מורים יהודים לפקח ולראות מה אנחנו עושים והמורה שלי קרא לי ונעמדתי לפנייהם והרבצתי במקום בעל פה שני בתים של 'בעיר ההרגה', הם כמעט קיבלו שבץ על המקום מרוב התפעלות" (עמ' 154)

כשנעים מתחיל לנסוע לחיפה לעבוד במוסך בבעלות יהודית הוא מודע לנראות שלו בעיני המתבונן מבחוץ: "כל כך משונה להם שאני נוסע לעבוד במוסך עם פר ועוד ספר בעברית. חשבו שאני משוגע" (עמ' 155). ככל שהוא נטמע יותר בחברה היהודית וככל שהוא מתרחק מן הלימודים: "הייתי לוחש לעצמי בשקט כדי להתחזק קצת כמה שורות ממתני מדבר של ביאליק שפעם ידעתי המון שורות בעל פה ומיום ליום ידעתי פחות ופחות" (עמ' 163). גם זו אירוניה - ככל שהוא נמצא יותר עם יהודים כך הוא הופך פחות תרבותי. כמותם. או כשנעים מכיר את דאפי הוא חושב: "והיא מתפלאת שאני לא סתם פועל טיפש אלא גם מלומד קצת, יכול להגיד לה אפילו שיר שלם בעל פה" (עמ' 180). או: "ואני רואה באמת לא יודעים כלום עלינו, לא יודעים שאנחנו לומדים הרבה דברים עליהם. לא מתארים לעצמם שבאמת מלמדים אותנו ביאליק וטשרניחובסקי ועוד חסידים אחרים, ועל בית המדרש אנחנו יודעים והגורל היהודי ועל העיירה שנשרפה אפילו." וכשהוא מתקרב לאדם, בעל המוסך הוא חושב: "אף פעם לא שם יהודי את היד שלו על הראש שלי. יכולתי להגיד לו שיר בעל פה. צנח לו זלזל למשל" (עמ' 166).

כמו אצל אבי גיל כפי שעוד יודגם, גם נעים משמש כמראה מעוותת ופארודית בהתבוננות שלו על החברה היהודית: "היהודים האלו מפנקים נורא את הילדים שלהם ואחר כך שולחים אותם למלחמה" (עמ' 170).

הפרספקטיבה של אדם על נעים ועל שכמותו גם היא מרתקת: "זאת אמנות, אינכם מעריכים זאת, לחיות כך בינינו כאילו עם תחתית כפולה" (עמ' 89). וכשם שתואר כבר במאמר: "נעים כמתבולל צעיר"¹¹, תהליך ההיטמעות מעמיק וכבר דאפי מדמינת שנעים דומה לאחיה שמת, לפחות בעיני הוריה: "ומשהו לפתע הכה אותי כמו ברק, הרי הנער הזה דומה קצת ליגאל" (עמ' 210). ובהמשך היא מבקשת ממנו:

"מה תשרוק לי? איזה שיר קטן... מה אתה מכיר?"

ירושלים של זהב" (עמ' 214).

ולאחר מכן היא מספרת לחברתה: "אתמול הוא ישב בקצה הכורסה באפלה ודקלם בקול שקט את מתי מדבר" (עמ' 238).

ודוצ'ה, הסבתא של גבריאל-המאהב אומרת: "צחוק עושה לי האלוהים שבגיל תשעים ושלוש אני צריכה לטפל בערבי קטן לשלוח אותו להתרחץ, לתת לו לאכול... כמו הנכד הקטן שהיה לי לפני שנים רבות, ובבית שוב אור" (עמ' 259). משפט זה מעלה על הדעת שתי אסוציאציות: א. שרה אמנו שמתבשרת על הריונה, כשמנגד הגר מגדלת את ישמעאל ומגורשת. עצם השימוש במשפט הזה גורם לתחושה שלודוצ'ה נולד הנכד שלה מחדש. וכשנעים מקבל את בגדיו של גבריאל, הוא גדל אל תוך המסכה, כמאמרו של ג'ורג' אורוול. ב. כשמהטמה גנדי שובת רעב במחאה על הקרבות בין המוסלמים להינדים, מגיע אליו הינדי וזועק לעברו כי למרות שאיבד את בנו והוא זועם על המוסלמים, הוא מסכים להפסיק את הקרבות כדי שגנדי לא ימות ויחזור לאכול ולהנהיג אותם. אותו אב שכול מבקש מחילה מגנדי ומקווה שגם האלים יסלחו לו. גנדי מציע לו דרך לכפרה: תאמץ לך ילד במקום בנך שמת. ההצעה משמחת את האב והעצה נשמעת כמו תרגיל פסיכולוגי שמשמשים בו גם היום אבל אז מוסיף גנדי: 'תאמץ ילד אבל מוסלמי'. למרות הכאב ולמרות הכעס על בני העם שהרגו את בנו, האב מתבקש לכפר על עצם הכעס שלו ולאמץ מוסלמי. גם ודוצ'ה שאין לה אמון בערבים והיא חשדנית מאוד כלפיהם, מאמצת נער מוסלמי.

להשלמת תהליך החיקוי וההתבוללות, כמאמרו של אחד העם, נעים חולם: "אחד הפקידים הזקנים מרים עיניו אלי, כאילו שואל מי אתה ואני עונה בביטחון, אפילו שאת השאלה לא שמעתי. - גם אני יהודי" (עמ' 284). כל זה מבפנים. ומבחוץ: "ושמתי לב. אותי לא מזהים עוד כערבי. לא היהודים. רק הערבים עדיין מהססים בי. האם משהו השתנה בי? האם כבר אינני בדיוק אני?" (עמ' 301).

אם מהמיעוט הערבי היושב בישראל ניתן לצפות שיתבולל בקרב הרוב, אולי אפילו לרצות שיתבולל, תלוי את מי שואלים, הרי מהעובד הזר בוודאי אין

¹¹ ברגר, דבורה: **דיוקנו של נעים כמתבולל צעיר**. בתוך: **רגע של הולדת**. מחקרים לכבוד דן מירון. מוסד ביאליק. 2007. עורך: חנן חבר.

“העובדים הזרים מחליפים תחילה את היהודים בטיפול באבותיהם, אחר כך גם בבית הכנסת כחלק במניין.”

ציפייה כזו. ההשוואה בין שני הספרים מעידה על שינויים שעברו על החברה הישראלית. כחלק מהשינוי הזה הספרות העברית כבר ממעטת לעסוק במיעוט הערבי, ולעומת זאת, צצות יצירות המתייחסות לעובדים הזרים, לפליטים ולמהגרי העבודה ההולכים ומציפים את הארץ. יהודים מצווים לחמול ולהתייחס בכבוד לגר ולזר, צווי זה מושרש עמוק ביהדות אבל בוודאי שאין ציפייה או רצון להיטמעותם והשתזרותם בקרב העם היהודי. בספרו של אבי גיל גם העובדים הזרים שלא למדו בישראל כמו נעים, מחליפים את היהודים תחילה בטיפול הפיזי באבותיהם, ואחר כך גם בבית הכנסת כחלק כשר במניין.

יש כאן הרבה אירוניה על הרעיון הציוני שניסה לייצר יהודי חדש, עובד בעבודות כפיים. במקום זה הצבר החדש חזר להיות דומה ליהודי הגלותי, שעסק בעסקי רוח (לופט געשעפטען). כך הישראלים שאך לפני מאה שנים באו לבנות את הארץ ולהיבנות בה, כבר אינם בונים את הארץ בעצמם. אבל לא רק זה, אובדן הערכים מכרסם גם בערכי המשפחה, הילדים אינם מטפלים באבותיהם המזדקנים, ועד אובדן הערכים היהודיים והרוחניים. בחלק השני של ספרו, (פרק ט' "מניין תפילה"). כותב גיל: "אז אתם מתפללים בדבקות לאיזה אבא גדול ונעלם, ובינתיים מתחת לאפכם הילדים נעלמים, איזה מין אבסורד זה" (עמ' 65). ועוד: "... זה אומר שחגי תשרי כבר תקף מגיעים וחייבים יהודים כשרים ומקוריים להשלים מניינים, ולא את באצ'אן, הפועל הזר" (עמ' 86).

וכך לאט לאט משכנע סגן ראש העיר את מצביעיו הפוטנציאליים מאזור התחנה המרכזית של תל אביב, שהצעירים עוזבים אותה והזקנים מרירים כי אין להם מניין להתפלל, שהפועלים הזרים יחליפו את הבנים גם במניין בבית הכנסת. זה כמוזן מרוקן מתוכן את הערך היהודי שלשמו הוקם המניין. התחנה המרכזית אמנם מלאה בבתי כנסת רבים לכל עדה, מה שמעיד שבעבר נודעה להם חשיבות מרובה¹². בגולה דאגו היהודים להתיישב במקום כלשהו כך שלא יהיו פחות מעשר משפחות כדי שיהיה מניין לתפילה. היישוב היה משגשג היו מגיעים עוד יהודים ואז הם היו תקועים כמו עצם בגרון כזרים במקום מושבם, והגויים היו פורעים בהם פרעות ומבצעים בהם פוגרום. העיירה הייתה מתרוקנת מיהודים. כעבור שנים היה מגיע יהודי נודד ומלווה להם בריבית. היו מזמינים אותו להתיישב בעיירה, אבל הוא היה מתנה בלא פחות מעשר משפחות וחוזר חלילה. ודווקא בארץ המניין שהיה צריך לשמר את הקהילה היהודית וערכיה, מחפשים

¹² זילברמן, דורית: *תחנה מרכזית*. הוצ' הקיבוץ המאוחד. תל אביב. 1 (עמ' 98). 2.

לו תחליפי מזון. וסגן ראש העיר מציע למצביעיו: "רק מי שמרגיש קצת זר בביתו, חרד כל כך מפני אורחים לא מוכרים. אם תהיו פתוחים בראש, אולי אפילו נצליח לגייר כמה פועלים זרים שמסתובבים פה. כמה מהם עברו קורס יהדות מזורז. הם אמנם אינם שולטים כמותכם בנוסח התפילות והמנהגים, אבל לא ימהרו לעזוב את בית הכנסת. אנחנו משלמים להם לפי שעה" (עמ' 89). גם הגיור מתרוקן מתוכנו. היהדות מוכנה לקלוט גרים אבל רק מתוך אהבה ליהדות ומתוך כוונה לאמונה היהודית. אפילו אישה שמאוהבת בגבר יהודי ורוצה להתגייר כדי ללכת אחריו, אין היהדות מקבלת אותה. בוודאי לא מהגרי עבודה שכל רצונם הוא להתפרנס ואחת היא להם אם מדובר בטיפול בקשיש או בתפילה בבית כנסת. כך או כך משלמים להם לפי שעה.

ואז מפתח גיל רעיון אירוני לא פחות: (פרק י"ג) והוא - קורס השלמת מניין לפועלים זרים. "הם הרי עושים כל דבר עבורנו. אם אנחנו מאפשרים להם לטפל בהורים במקומנו, אז למה שלא יתפללו גם במקומנו לאבא הגדול?" (עמ' 93).

והרעיון מקבל ממדים מטורפים כשהקורס להשלמת מניין מתפתח גם לשיעורי משחק ואחר כך גם להסרטה סרט: "נקיים גם שיעורי משחק, שיתרגלו את הקטנת נוכחותם. כלל ראשון - לא לשדר עצבנות. עיניים ממצמצות הנעות במהירות לצדדים משדרות לחץ. לכן התאמנו על מבט בוהה בנקודה רחוקה ושומר על עיניים יציבות ורגועות. הקפדה על עמידה רפויה, אפילו מלאכותית, תטעה את המוח, שיחשוב כי אתם נינוחים, וישדר לשאר איברי הגוף סימני הרפיה." 97. הקטע הזה מדגים את המלאכותיות החיצונית והשקריות של כל הרעיון. לא מדובר בגיור במובנו העמוק, אלא רק במציאת תחליפים. פתרון הלכתי פורמלי שעובד על היהודים או שבאמצעותו עובדים היהודים על עצמם כאילו מצאו פתרון יהודי רוחני. והראייה כי הכול מן הפה ולחוץ היא שסגן ראש העיר אומר לעובד הזר שעוזר לו לארגן הכול: "אני לא רוצה בעיה עם רשויות החוק, באצ'אן." ועל כך עונה לו הפועל הזר: "שום בעיה, בוס, יש תעודות של כאלה שגרים בחו"ל ורוצים להמשיך ולקבל כסף מביטוח לאומי ולכן הדביקו את זהותם לפועל זר שאין לו ויזת עבודה, ישנם כאלה שהתחתנו עם ישראליות ויש גם תעודות של הומלסים, זונות ומסוממים שמתו פה על מדרכות התחנה המרכזית הישנה" (עמ' 100).

באצ'אן עונה בתמימות אבל למעשה הוא מסכם את הרמייה ההתרוקנות ואת כל מה שהתקלקל בחברה הישראלית. לא רק את חוסר החמלה שלה לעובד הזר וניצולו המחפיר, אלא שגם השימוש בו כתחליף מזון רוחני שיביא בסופו של דבר לאובדן ערכים כללי ולכאוס. כפי שמגניב זאת אבי גיל כמסר לספרו: "מרבית הרשומים בפנקס של באצ'אן נפלטו מעבודות בנייה כושלות של קבלנים ישראלים שהתקשו לסנכרן את שלל סגנונות הבנייה של הפועלים, ולכן בנייתם של המגדלים המבוללים כמגדלי בבל, התעכבה הרבה מעבר למתוכנן" (עמ' 94).